

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.4>

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Голодник Ю.А.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету України
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8051-1473>*

Голодник Ю.А. Механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності органів державної влади.

З метою дослідження правового механізму забезпечення захисту прав і свобод громадян органами державної влади, у статті здійснено аналіз доктринальних думок, норм чинного вітчизняного та міжнародного законодавства щодо визначення механізму забезпечення прав і свобод громадян органами державної влади. Проаналізовано положення Конституції України, норми якої гарантують охорону та захист прав і свобод людини та громадянина.

У світлі охорони та захисту прав і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, звертається увагу, що важливу роль у цьому питанні здійснюють: Верховна Рада України (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини); Президент України, Кабінет Міністрів України, органи виконавчої та судової влади. Звертається увага, що у державному механізмі забезпечення захисту прав і свобод громадян, важливу роль відіграють правоохоронні органи, адвокатські, громадські об'єднання та організації. У разі порушення суб'єктивних прав, громадяни вправі вибирати різні правові механізми захисту порушених або оспорюваних прав. Автор наголошує, що ефективність реалізації гарантованих нормами вітчизняного та міжнародного законодавства прав і свобод визначається наявною в державі системою діючого державного механізму. Підкреслено, що з метою захисту прав і свобод і законних інтересів громадян в Україні діють місцеві та апеляційні суди, а також Верховний Суд, які згідно закону, гарантують кожному захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Крім вітчизняної судової системи, з метою захисту порушених прав громадяни України можуть звертатися до Європейського суду з прав людини.

Зроблено висновок, що ефективність реалізації гарантованих нормами вітчизняного та міжнародного законодавства прав і свобод громадян визначається наявною в державі системою діючого державного механізму. За допомогою органів державної влади забезпечується правовий механізм гарантування захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, які шляхом реалізації процесуальних норм можуть здійснювати гарантований Конституцією і законами України та міжнародними угодами судовий або адміністративний захист порушених суб'єктивних прав особи. Під правовим механізмом забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян державними органами, розуміємо визначену та гарантовану державою систему гарантій за допомогою яких забезпечуються і реалізуються у визначених формах і процедурах охорона та захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Ключові слова: держава, механізм, право, забезпечення, гарантії, захист, права, свободи, громадяни.

Holodnyk Yu.A. The mechanism for ensuring the protection of the rights and freedoms of citizens in the activities of state authorities.

In order to study the legal mechanism for ensuring the protection of the rights and freedoms of citizens by state authorities, the article analyzes doctrinal opinions, norms of current domestic and international legislation regarding the definition of the mechanism for ensuring the rights and freedoms of citizens by state authorities. The provisions of the Constitution of Ukraine, the norms of which guarantee the protection and protection of human and citizen rights and freedoms, are analyzed.

In the light of the protection and protection of human and citizen rights and freedoms, the guarantee of these rights and freedoms, it is noted that an important role in this matter is played by: the Verkhovna Rada of Ukraine (the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights); The President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, executive and judicial authorities. Attention is drawn to the fact that in the state mechanism for ensuring the protection of the rights and freedoms of citizens, law enforcement agencies, lawyers, public associations and organizations play an important role. In case of violation of subjective rights, citizens have the right to choose different legal mechanisms for the protection of violated or disputed rights. The author emphasizes that the effectiveness of the implementation of the rights and freedoms guaranteed by the norms of domestic and international legislation is determined by the existing system of the state mechanism in the state. It is emphasized that in order to protect the rights and freedoms and legitimate interests of citizens in Ukraine, there are local and appellate courts, as well as the Supreme Court, which, according to the law, guarantee everyone the protection of their rights, freedoms and interests within a reasonable time by an independent, impartial and fair court formed by law. In addition to the domestic judicial system, citizens of Ukraine can apply to the European Court of Human Rights in order to protect their violated rights.

It was concluded that the effectiveness of the implementation of the rights and freedoms of citizens guaranteed by the norms of domestic and international legislation is determined by the existing system of the state mechanism in the state. With the help of state authorities, a legal mechanism is provided to guarantee the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, who, through the implementation of procedural norms, can carry out the judicial or administrative protection of the violated subjective rights of a person guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine and international agreements. By the legal mechanism for ensuring the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens by state bodies, we mean the system of guarantees defined and guaranteed by the state, with the help of which the protection and protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens is ensured and implemented in specified forms and procedures.

Key words: state, mechanism, law, provision, guarantees, protection, rights, freedoms, citizens.

Актуальність теми. Права і свободи людини і громадянина є найвищою соціальною цінністю для держави, а тому державні органи, які реалізують функцію держави, є одним із пріоритетних їхніх завдань. Незважаючи на існуючі недоліки у своїй діяльності, у сучасних непростих умовах української держави, саме органи виступають гарантом прав та свобод людини і громадянина, забезпечують разом із Збройними силами України безпеку держави. З урахуванням триваючої адміністративної реформи, її системи, різних наукових і фахових думок, потребує визначення розробки механізму забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян органами державної влади, який пов'язаний із функціонуванням та діяльністю виконавчих органів у світлі забезпечення закріплених і гарантованих Конституції України прав і свобод людини і громадянина, встановлених низкою міжнародних угод та договорів ратифікованих Верховною Радою України.

Постановка проблеми. В правовому механізмі забезпечення захисту прав і свобод громадян, задіяні законодавча, виконавча та судова гілка влади, сформованих на принципі розподілу органів влади, з притаманними лише їм правомочностями, а також політичні партії та громадські об'єднання і організації. У разі порушення суб'єктивних прав, громадяни вправі вибирати різні правові механізми захисту порушених або оспорюваних прав. Ці та інші підстави дають широкий спектр наукових напрямів для проведення дослідження.

Стан дослідження проблеми. Питання особливостей діяльності органів держави в механізмі забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян досліджували такі вітчизняні вчені-правознавці як: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.М. Бисага, В.В. Галунько, О.Г. Мельник, С.В. Россоха, О.А. Пушкін, О.В. Негодченко, О.П. Світличний, Ю.М. Сидорчук, В.Я. Тацій та інші. Разом із тим у юридичній науці відсутнє загально визначення «правовий механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян державними органами», а тому дослідження правових механізмів захисту прав і свобод громадян органами держави в сучасних умовах потребує додаткової уваги.

З огляду на зазначене, **мета статті** полягає в дослідженні та аналізі механізму забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності державних органів.

Виклад основного матеріалу. Механізм держави – це система державних органів, за допомогою яких виконуються завдання та функції держави, що пронизана єдиними, законодавчо закріпленими принципами, сформована на принципі розподілу влади та володіє необхідними матеріальними допов-

неннями. Тому забезпечення прав і свобод людини і громадянина відбувається перш за все за допомогою державного механізму, системи органів державної влади, які й складають інституційний елемент механізму забезпечення прав і свобод [1 с. 29].

В правовому механізмі держави забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, задіяні законодавча, виконавча та судова гілка влади, сформованих на принципі розподілу органів влади, з притаманними лише їм правомочностями, а також політичні партії і громадські об'єднання та організації. Це означає, що будь-який громадянин може вибирати різні правові механізми охорони та захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав.

Відповідно до положень Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Згідно пункту першого ст. 92 Конституції, виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина. Саме в Основному Законі України закріплена низка вказаних імперативних норм гарантованих прав і свобод громадян, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина. На це вказує розділ II Конституції, який визначає права, свободи та обов'язки (статті 21–68) [2]. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, діяльність якого врегульована ст. 55, 85, 101 Конституції України, є однією із інституційних гарантій додержання прав і свобод людини, що встановлюється державою [3, с. 138].

Згідно ст. 102 Конституції України гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина є Президент України. Як стверджує В. Шатіло, діяльність Президента України має спрямовуватись насамперед не назовні державного механізму, а всередину. Гарантування Конституції України, основних прав і свобод Президентом України повинно досягатись не шляхом безпосереднього впливу на громадянське суспільство (для цього існують «традиційні» гілки влади), а шляхом впливу на інші вищі органи державної влади з метою координації, узгодження і консолідації, спрямування їх діяльності на виконання Конституції України, засад внутрішньої та зовнішньої політики, визначених парламентом [4, с. 17-18].

Будучи вищим органом у системі органів виконавчої влади, Кабінет Міністрів України, згідно ст. 116 Конституції України, цей орган вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. Місцеві державні адміністрації, на відповідній території також забезпечують додержання прав і свобод громадян (ст. 119) [2]. Положення Конституції свідчать про прагнення держави до неухильного забезпечення прав людини й громадянина, закріплення їх нормою повсякденного життя суспільства і головним напрямом діяльності будь-якого державного органу. Міністерство внутрішніх справ є головним, провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування й реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, ведення боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки, охорони та оборони особливо важливих державних об'єктів [5, с. 84].

Дійсно, у державному механізмі забезпечення захисту прав і свобод громадян, важливу роль відіграють правоохоронні органи. Наприклад, одним із завдань Національної поліції є охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави [6]. Це також стосується й інших правоохоронних органів: Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Прикордонної служби України, Бюро економічної безпеки України та інших.

На думку О. Світличного, крім Основного Закону, в якому закріплено основні права і свободи людини, гарантії їх реалізації та юридичні засоби захисту, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення (ч. 3 ст. 124 Конституції України), інші законодавчі акти, зокрема, вітчизняне процесуальне адміністративне, цивільне, господарське, кримінальне законодавство гарантує захист прав і свобод та законних інтересів іноземців та осіб без громадянства в судах, що є важливим показником механізму правового забезпечення, демократичності і соціальної спрямованості української держави [7, с. 205].

З метою захисту прав і свобод і законних інтересів громадян в Україні діють місцеві і апеляційні суди та Верховний Суд, які згідно ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 02.06. 2016 р. №1402-VIII, гарантують кожному захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [8]. Зокрема, завданням адміністративного судочинства, згідно частини першої ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з

метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [9].

Захист прав і свобод людини здійснюється в межах Ради Європи, а її учасниками є всі держави-члени Європейського Союзу. Формування системи правових норм на рівні ЄС, що гарантують захист прав і свобод людини, відбувалося крок за кроком протягом десятиліть, і ця система ще буде вдосконалюватись, відповідно до розвитку і потреб самого суспільства [10, с. 44]. Реалізація людиною права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав. У першу чергу їх поділяють на дві великі групи – національні та міжнародні механізми захисту прав. Національні (внутрішньодержавні) механізми захисту прав мають свої особливості у кожній країні, у той час як міжнародний механізм захисту прав є однаковим для всіх, незалежно від національності та громадянства [11, с. 33].

Наведене є свідченням того, що ефективність реалізації гарантованих нормами вітчизняного та міжнародного законодавства прав і свобод громадян визначається наявною в державі системою діючого державного механізму.

З метою захисту порушених прав громадяни України можуть звертатися до Європейського суду з прав людини, заснованого у 1959 році відповідно до ст. 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з метою забезпечення дотримання договірними сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. У цьому контексті варто констатувати, що у червні 2022 року суддею ЄСПЛ від України терміном на 9 років обрано Миколу Гнатівського [12].

У забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні – представництво здійснює адвокат, який свою діяльність здійснює на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI [13].

Обов'язок здійснювати представництво інтересів громадянина в суді, а також здійснювати нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, згідно ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII, покладено на цей орган [14].

Отже, закріплені у нормативно-правових актах права і свободи громадян, їх законні інтереси, як базові цінності є непорушними і повинні бути забезпечені й захищені шляхом правового механізму гарантованих державою прав і свобод особи. Що стосується терміну «механізм», то у теорії права вживають терміни: «правовий механізм», юридичний механізм», «механізм правового регулювання», «механізм організаційно-правового забезпечення». Вказані терміни мають безпосереднє відношення до механізму забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян.

З цього приводу М. Орзіх слушно вказував, що «механізмений» підхід (концепція) в юридичних дослідженнях дає змогу розглянути відповідні явища правової дійсності в єдності всіх складових частин цих явищ, відобразити процеси функціонування права, його динаміку [15, с. 67].

На думку М.Д. Савенко, основу механізму захисту прав і свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян. Є думка, що це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації, а також система органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян [16, с. 74].

У питання наукових підходів щодо механізму правового регулювання захисту прав і свобод людини в юридичній літературі також існують різні погляди на проблематику механізму правового регулювання забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, який в цілому визначається як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове впорядкування й охорона суспільних відносин, до яких відносять такі елементи, як норми права і нормативно-правові приписи, правовідносин, реалізаційні норми права. Зокрема, О. Скакун, у механізмі правового регулювання виділяє та стадії: (механізм нормотворчості) починається з правової регламентації суспільних відносин, де формується нормативно-правова база механізму правового регулювання; (механізм дії норм права у формі правовідносин) настає з виникненням суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у

разі вступу суб'єктів права у правовідносини. Необхідною умовою цієї стадії є юридичний факт або їхня система. Третя стадія (механізм безпосередньої правореалізації) – реалізація суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків. Вона є завершальною, якщо вступ у правовідносини відбувається з волі їхніх учасників і не потребує акту правозастосування від певного державного органу. Стадія застосування норм права виникає у разі, а) якщо правозастосовна діяльність виступає забезпечувальним чинником реалізації юридичних прав і обов'язків учасниками правовідносин; б) вступ у правовідносини чинився на основі правозастосовного акту, поза волею та бажанням учасників; в) є необхідність застосування санкції правової норми, притягнення до юридичної відповідальності. Тобто на цій стадії виникнення правовідносин передбачає вчинення певного індивідуального (правозастосовного) акта органом правозастосування. Стадія тлумачення норм права іноді виявляється на стадії нормотворення, коли виникає потреба введення в дію норми права разом із залученням інтерпретаційного акта [17, с. 263-264].

Механізм правового регулювання В. Авер'янов пов'язував його із важливим моментом процесу становлення демократичної, правової держави в Україні, що зумовлює докорінні зміни у механізмі правового регулювання. Це особливо актуально для галузі адміністративного права, де відбувається процес переосмислення поглядів щодо сутності, принципів, функцій і системи адміністративного права з урахуванням змін, що стосуються проблем управління, діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, утвердження пріоритету юридичного забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян [18, с. 104].

У питанні визначення терміну «механізм організаційно-правового забезпечення», слід погодитися із думкою О. Негодченка, який під механізмом організаційно-правового забезпечення прав і свобод людини визначав систему взаємопов'язаних елементів: правових засобів, організаційних форм та методів діяльності відповідних державних органів, спрямованих на створення необхідних умов для реалізації прав і свобод людини, їх безпосередню охорону та захист

[19, с. 17]. При цьому реалізація правових норм забезпечується через налагодження самих механізмів правової системи. Так, інтереси різних управлінських груп реалізуються не тільки через зміст норм права, а й за допомогою прийомів юридичної техніки. Ці прийоми можуть штучно створюватися у процесі правотворчості або існувати об'єктивно й використовуватися у готовому вигляді. Залежно від цілей виокремлюються прийоми юридичної техніки, спрямовані на забезпечення реалізації норм права, вигідних управлінським групам, а також на нейтралізацію норм, що не відображають їхні інтереси, які є частиною механізму блокування реалізації норм права [20, с. 23]. У цьому сенсі державою покладено на правоохоронні органи обов'язок забезпечити захист прав, свобод і законних інтересів громадян, шляхом реалізації покладених на них державою функційних повноважень.

Висновки. З урахуванням вищевикладених міркувань, можна дійти висновку, ефективність реалізації гарантованих нормами вітчизняного та міжнародного законодавства прав і свобод громадян визначається наявною в державі системою діючого державного механізму. За допомогою органів державної влади забезпечується правовий механізм гарантування захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, які шляхом реалізації процесуальних норм можуть здійснювати гарантований Конституцією і законами України та міжнародними угодами судовий або адміністративний захист порушених суб'єктивних прав особи.

Під правовим механізмом забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян державними органами, розуміємо визначену та гарантовану державою систему гарантій за допомогою яких забезпечуються і реалізується у визначених формах і процедурах охорона та захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Список використаних джерел:

1. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі держави України: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2004. 203 с.
2. Конституції України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Головань В. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 136–140.
4. Шатіло В.А. Президент у механізмі державної влади: деякі питання вітчизняної та зарубіжної теорії і практики. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 2. С. 17-18.

5. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України: Монографія. Дніпропетровськ, Юридична академія МВС України, 2002. 416 с.
6. Про Національну поліцію: Закон України 02.07.2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.
7. Світличний О.П. Судовий захист іноземців та осіб без громадянства. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 205–210.
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України 06.07.2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 35-36, № 37. Ст. 446.
10. Мельник О.Г. Механізм захисту прав людини у Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 40–44.
11. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33–35.
12. Європейський суд з прав людини. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/pro-radu-yevropi/european-court-human-rights> (дата звернення 05.07.2023).
13. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07. 2012 р. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.
14. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2-3. Ст. 12.
15. Орзих М.Ф. Право и личность: Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества. Киев-Одесса: Вища школа, 1978. 143 с.
16. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.
17. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підруч. Вид. 4-те, допов. і перероб. К.: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.
18. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Том 1. Загальна частина/ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
19. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: автореф. дис. ... док. юрид. наук. Харків, 2004. 36 с.
20. Теплюк М., О. Ющик. До проблеми якості закону України як джерела права. *Право України*. 2017. № 6. С. 17–26.